

A speech contact is the activity carried out by verbal and nonverbal actions. The word contact means: 1) types of touch; 2) a look at the partner; 3) spoken address; 4) attention towards the spoken utterance; 5) attempt to understand the contents of utterances; 6) taking interest in conversation; 7) attention towards the partner. The contact is an important aspect of communication. The way of attracting attention and establishing the contact predetermines the further process of communication.

Fascination helps to attract attention, to establish the contact, to evoke the interest. There are three kinds of fascinating signs in communication: bodily (smile, laughter, etc.), ritual (flirt, etc.), and symbolic (gestures, etc.). Fascination was invented by evolution to make interpersonal contacts optimized. The research of communication shows that it is realized through a speech contact – fascination.

Key words: contact, speech contact, phatics, establishing the contact, maintaining the contact, communication, touch, fascination, fascinating signal, fascinating affect, fascinating silence.

УДК 811.161.2'271

Людмила Завальнюк

ЗАСОБИ МОВОТВОРЧОСТІ В РОМАНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ЧОТИРИ БРОДИ»

У статті зроблено спробу проаналізувати ідіостиль Михайла Стельмаха з погляду вживання розмовних дієслів, діалектизмів та архаїчної лексики в романі «Чотири броди». Встановлено, що письменник у цьому творі послуговується однаково кількісно як розмовними дієсловами дії, так і стану. Акцентовано увагу на дієслівній синонімії та простежено застосування зневажливих, іронічних та фамільярних дієслів. Проаналізовано використання діалектизмів та застарілої лексики в романі Михайла Стельмаха «Чотири броди».

Ключові слова: дієслово, семантичні групи дієслів, розмовні дієслова, дієслівна синонімія, діалектизми, провінціалізми, архаїчна лексика, пряме й переносне значення дієслів, фамільярні дієслова, літературна мова, художній стиль, розмовний стиль.

Літературна мова як форма мови національної складалася поступово й має кілька джерел. Одним із них є усна мова народу; це найстійкіша частина словника мовця, що живе дуже довго й часто служить основою, на якій створюються новіші слова [2, с. 349].

Зміна статусу народнорозмовної мови пов'язана зі становленням й унормуванням української літературної мови. На початковому етапі розмовна мова була джерелом формування літературної мови української нації. У процесі стилістичної диференціації української літературної мови в її системі виокремився розмовний стиль як один із функціональних різновидів. У структурі художнього твору, залежно від його ідейного змісту, від галузі зображуваної дійсності й творчого методу автора, почали сполучатися і вступати у взаємодію

найрізноманітніші стилі літературної мови, а саме розмовний стиль, а також стиль народнорозмовної мови [3, с. 200]. Письменники досить часто апелювали до тривіального мовлення як одного з основних джерел мовотворчості, і тому багато слів розмовного походження, засвоєних художньою літературою, стали, зрештою, здобутком літературної мови.

Проблема дослідження елементів розмовного стилю в художній літературі постійно перебуває в полі зору мовознавців. Розмовні елементи художньої мови традиційно розглядають у зв'язку з вивченням індивідуального стилю письменника. Такі українські мовознавці, як І. К. Білодід [1], В. С. Ващенко [2], М. А. Жовтобрюх [7], І. Г. Чередниченко [3], досліджували питання входження розмовного стилю в художню літературу. І. Г. Чередниченко зазначав, зокрема, що «розмовна народна мова є, по суті, тією стихією, із якої постійно живиться літературна мова і якою користуються письменники, зображуючи реальну дійсність із живими людьми та їхньою живою мовою; тому при розгляді стилістичної структури мови увагу привертають насамперед ті синтаксичні явища розмовної мови, які захоплені течією художньої літератури й виконують у ній певні художньо-стилістичні функції» [3, с. 335]. Серед російських лінгвістів окреслену проблему досліджував В. В. Виноградов [3]. Значна кількість мовознавців зауважує, що письменники послуговуються розмовним стилем у художньому творі для створення певного колориту.

Творчість Михайла Стельмаха є одним із зразків інтеграції розмовного стилю й літературної норми в художньому творі. Мовотворчість письменника позначена наповненням усіма елементами загальнонародної мови без спотворення та втрати при цьому глибокого змісту твору. Поєднання загальнонародного та індивідуального засвідчує досконале занурення майстра слова в народне життя та вивчення живої розмовної мови.

Специфіку використання засобів мовотворчості у творах Михайла Стельмаха в аспекті розмовності ще не було докладно досліджено.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності функціонування розмовних дієслів та дієслів-діалектизмів у романі Михайла Стельмаха «Чотири броди» (1). Мета передбачає реалізацію таких **завдань**: 1) окреслити зміст понять «розмовні дієслова» та «дієслова-діалектизми»; 2) схарактеризувати авторську специфіку у функціонуванні дієслів розмовних та діалектизмів у романі «Чотири броди» Михайла Стельмаха.

Михайло Стельмах був повністю занурений в народне життя, мову якого він майстерно залучав у мовну тканину своїх творів. Розмовні елементи в романі «Чотири броди» не виокремлюються, вони повністю вписуються в канву твору й надають йому значного експресивно-емоційного забарвлення.

Основну увагу в дослідженні звернено на розмовні дієслова в романі «Чотири броди». Як відомо, саме дієслова «як засіб відтворення динаміки життя» [6, с. 200] найчастіше

використовують у розмовному й художньому мовленні. А. П. Загнітко наголошує на домінантності дієслова над іншими частинами мови: «Іменник і дієслово є ядерними частинами мови через їхню предикативну й аргументну спеціалізованість, навколо них групуються інші частини мови» [9, с. 9]. Зважаючи на синтаксичну роль дієслова, розмаїття його форм і функцій, здатність робити мову цілісною, у системі частин мови воно посідає центральне місце.

Дієслово як частина мови позначене великим багатством семантичної структури, складністю системи граматичних форм, багатством лексико-граматичних і граматичних категорій [4, с. 4]. Із семантичного погляду дієслово можна витлумачувати як складну частину мови, адже при його семантичній кваліфікації з'являються певні труднощі, оскільки виокремити семантичні групи дієслів є досить складним завданням. В історії мовознавства цю проблему студіювала значна кількість дослідників: В. М. Русанівський, А. П. Загнітко, І. Р. Вихованець (на матеріалі української мови) та Р. М. Гайсина, Л. О. Новикова (на матеріалі російської мови). Узагальнюючи їхні думки щодо семантичних властивостей дієслова, робимо висновок про те, що ця частина мови може означати дію як процес, стан як процес [9, с. 179], рух, мислення, поведінку, почуття, фізичний стан, відношення, властивість, якість тощо [5, с. 51]. А. П. Загнітко дотримується погляду на дієслово як частину мови, що позначає дію або стан як процес. Поняття дії охоплює семантичні ознаки активності, доцільності, каузативності, об'єктності, інструментальності. Дієслова дії об'єднують лексеми на позначення фізичної та інтелектуальної дії, мовлення, відношення, простору, володіння, належності тощо [9, с. 179]. Дієсловам стану характерна елементарна смислова структура, вони називають приписувані субстанціям ознаки, які лише їм властиві й не виходять за межі суб'єкта. Мовознавець зазначає, що центром дієслів стану є абсолютивні дієслова на позначення фізичного, психічного або фізіологічного станів суб'єкта, поведінки, звучання, буття тощо [9, с. 180].

Якщо спиратися на семантичний поділ дієслова за А. П. Загнітком, а саме на дієслова стану та дії, то розмовні дієслова, що їх використовує Михайло Стельмах у романі «Чотири броди», можна розподілити на:

– дієслова, що означають дію як процес (*бовкнути, витріщатися, вибалушити, приплентатися, гайнути, бухкати, зобиджати, галакати, почоломкатися, пасталакати, чимчикувати, торохтіти, просвіщати* тощо);

– дієслова, що означають стан як процес (*накостричитися, наворохобитися, чманіти* тощо).

Як бачимо, письменник вживає як дієслова дії, так і стану. Але такий поділ є досить умовним. Зважаючи на значні дослідження мовознавців, доводиться констатувати, що семантичні класифікації дієслів є чисельними та неоднозначними.

Вищезгадані розмовні дієслівні лексеми, що позначають дії та стани, притаманні людині, а саме *говорити, дивитися, ходити, чванитися, напрацюватися, образжати, цілувати* тощо, у романі Михайла Стельмаха «Чотири броди» реалізують таку синонімічну семантику:

– *говорити*: – *Таки боюся сідати в цю душогубку, – і стулив губи: нащо він **бовкнув** таке про човен?...* (1, с. 39); – *Ти **не галакай**, – скрадливо озирнувся Магазанчик: чи не почув їх хтось із вулиці* (1, с. 36). Також письменник послуговується розмовними дієсловами з переносним значенням, які розкривають семантику аналізованого дієслова *говорити*: *У нас не любляють крепко сурйозних, у нас гості **повинні орудувати язиком**, щоб і якась кумерція, і якась політика була* (1, с. 8); *Послухав би ці розмови цинік типу Магазаніка, **загелготів** би гусаком...* (1, с. 4);

– *дивитися*: – *Влас Кундрик! Отой, що в магазині крамує?! – зловісно зрадів і **випріщився** на жінку Магазанчик* (1, с. 40); *І тільки нечупари **випріщувалися** на дівчину...* (1, с. 6); *Син zarazом вихилив питво, хекнув, **вибалушив** очі на богів...* (1, с. 21); – *Бойся, що моє око **попасеться** (перен. зн.) на твоєму личку?* (1, с. 12);

– *ходити*: *А ввечері, шукаючи поживи, Семен негадано **приплентав** до хати старого Човняра* (1, с. 24); *Та несподівано коса наскочила на камінь, а тут іще Ярослав прочув, як у громадянську війну **колобродив** Магазанчик у державній варті його світлості гетьмана Скоропадського* (1, с. 31); *Чого це ти в присілок **чимчикуєш**?* (1, с. 38);

– *чванитися*: *Тоді старий і **накостричився**, наче птах у негоді* (1, с. 21);

– *обурюватися*: – *Які проценти? – **наворохобився** Магазанчик* (1, с. 38);

– *бігати*: – *Побула я трохи в присілку, подивилася на щастя своєї сестри, на діток її та й незридними заридала. Тому й **гайнула** до вас* (1, с. 29);

– *кашляти*: *А в татарському броді глухо **бухикають** весла: похилі, неначе давнина...* (1, с. 3);

– *напрацюватися*: *І вдова **чманіла** в роботі – від рання й до смеркання, від смеркання й до опівнічної години* (1, с. 32);

– *образжати*: – *Чим я тебе **зобидив**? Своєю любов'ю?* (1, с. 37); *Їх можна було б викинути руками на лід, але в такий вечір не хотілося **зобиджати** навіть рибу* (1, с. 27);

– *цілувати*: *Мирон засміявся, **почоломкався** з Корнієм, поторсав його задубілу на холоді кирею і враз насторожився...* (1, с. 30).

Знижену стилістичну оцінку простежено:

– у розмовних зневажливих дієсловах, наприклад: *У хаті про щось без увагу **торохтів** Семен Магазанчик, набивав собі вченістю ціну й набивався на вишняк* (1, с. 7); *А він прийшов з цим викрутнем Магазанчиком, що править податок і **теревенить** несусвітнє* (1, с. 8); – *Став, Оксано, могорич, не скупись, бо знаю, які чари і на виду, і в відерковім барильці! – **пасталакав** присадкуватий, тугим вузлом зав'язаний Магазанчик...* (1, с. 8); – *Дядьку, як вам не соромно таке страмовище **варнякати**?!* (1, с. 37);

– іронічних: – *Зараз «нейтралом» сидіти не можна, бо епоха! – **просвіщав** своєю затуркану ним і роботою жінку* (1, с. 18);

– фамільярних: *Нічого не відповів на це Семен, тільки набундючено глигнув на старого і мовчки, наче лантух, **вимівся** з хати...* (1, с. 26).

Підбором синонімів до дієслів на позначення руху, стану, дії тощо Михайло Стельмах яскраво передає внутрішній стан, почуття, настрої персонажів роману й цим викликає в читача відповідне ставлення до зображуваної особи. «Мовна майстерність письменника значною мірою визначається вмінням відібрати з багатства синонімів загальнонародної мови найточніші слова... Михайло Стельмах є одним з тих митців, які вміло... користуються синонімічними засобами української мови...» [8, с. 22].

Поряд із розмовними дієсловами авторській ідіостиль визначають діалектизми та застаріла лексика. М. А. Жовтобрюх послуговується ще терміном **провінціалізм**, до яких зараховує слова, уживані в окремих говорах або наріччях і не поширених у мові всього народу [7, с. 74]. У наш час, коли українська літературна мова почала обслуговувати державні потреби українського народу, постало питання про нормалізацію її лексичного складу. Діалектизми стали менше проникати в літературну мову через її унормованість. Але це зовсім не означає, що говори вже перестали бути джерелом збагачення літературної мови. Адже діалектна лексика все ж поповнює функціональні стилі сучасної української мови і передусім художній стиль. Діалектизми проходять атестацію на життєздатність у мові художньої літератури, а потім стають або не стають надбанням усїєї літературної мови [10, с. 26].

Загалом у літературних творах, у яких немає потреби відбивати місцеві розмовні риси, на діалектну лексику не натрапляємо. Вона вживається в художній літературі з метою підсилення реалістичності, забарвлення твору місцевим колоритом [7, с. 74]. Для цього діалектизми вводять у мову дійових осіб, що й спостерігаємо в мовотворчості роману «Чотири броди». Академік І. К. Білодід наголошував, що до діалектної лексики як засобу мовної характеристики персонажів у післявоєнній українській прозі вдається лише небагато письменників. Причинами цього є дедалі менше значення діалектної лексики в

словнику населення, а також той факт, що до неї вдаються письменники, які пов'язують мову своїх героїв із конкретною місцевістю і ставлять собі додаткове мовне завдання, уміння для правильного розв'язання якого має не кожний письменник [1, с. 154].

Діалектизми в романі Михайла Стельмаха є засобом продукування найбільш наближеного до дійсності опису життя людей та характеристики персонажів через їхнє мовлення. Проаналізуємо елементи мовної діяльності персонажа з роману «Чотири броди» Семена Магазанчика. За допомогою діалектизмів Михайло Стельмах оцінює Семена з негативного погляду. Наприклад: – *Тож і навчив мене безрогий, як менжувати грішми...* (1, с. 23); *У селі десь стрепенулася чутка, що Ярослава присочив Семен Магазанчик або, як звали його по-вуличному, Чорт-із-Свічечкою* (1, с. 18). «Словник української мови» [11] пропонує таке трактування розглядуваних діалектизмів: *присочити* – підстергати, прослідити (Т. 8, с. 30), *менжувати* – баришувати (Т. 4, с. 672). Досить часто письменник послуговується діалектизмом *глипати* – дивитися, поглядати (Т. 2, с. 85): – *Це ж як? – занепокоївся Миколка, глипнув синьоцвітом на маму, на Володимира й знову на маму* (1, с. 33); – *Я на неї давно по-добросусідськи оком накидаю, – і так глипнув своєю зеленню з піщаником, що дівчина знітилася* (1, с. 9); – *Ти чого? – незрозуміло глипнув на неї Магазанчик* (1, с. 111).

Як синоніми до загальноживаних слів *зустрічати, забажати, заглиблювати, двигіти* вживаються діалектизми *стрічати (стрівати), забাগ, глибити, движати*: ... і до цієї віри навертав інших, тому й *стрічали* його одні усміхом, другі – шипінням (1, с. 7); *Стрічає* вона його віястим усміхом, проводить печаллю... (1, с. 6); *Забাগ*, щоб перепросив його, а я теж затявся, і тепер у дзвони калатає Милентій, якому ведмідь на вухо наступив (1, с. 30); *Отам і почну глибити* свого плуга (1, с. 38); *Я про той [капітал], що в науці лежить і движить* движенієм уперед... (1, с. 16).

У романі Михайла Стельмаха на слова застарілого пласту лексики натрапляємо не так часто, як на діалектизми. Подекуди спостерігаємо лексичні архаїзми, напр.: *Все їй не було часу, все вона вививалась і в жіночій, і в чоловічій роботі, вививалась, як у танку...* (1, с. 6) (*вививатися* – розмотуватися, звільнятися від того, що обгортає (Т. 1, с. 363); ... *як ти привертаси до себе людей, хай до мене привертеться Ярослав...* (1, с. 14) (*привертати* – за народними повір'ями – причаровувати до себе (Т. 7, с. 570). Загалом основні функції діалектизмів та застарілої лексики в романі Михайла Стельмаха «Чотири броди» полягають у відтворенні місцевого оточення, що допомагає йому глибше розкрити реальні життєві умови, у яких діють його герої. Ці словоформи також характеризують мову персонажів.

Дієслова як семантично й граматично розгалужена система своєрідних повнозначних слів широко вживаються і в прямому, і в переносному значенні [6, с. 201]. Михайло

Стельмах сповна використав таку властивість дієслова й залучив до мови свого роману велику кількість дієслів із переносним значенням. Здебільшого такі дієслова у творі характеризують стан героїв: ... така за виграшки всяке ділечко переробить, та й красу її не змило горе, тільки очі **притемнилися** (1, с. 32); Наче коня, **осадив** здиблену душу і клятим насінням гонору засипав той невиразний спалах добра, що ворухнувся в ній (1, с. 26); наміри ... і лебідкою проходила між захланністю тих, що з потом і брудом **греблись** до багатства (1, с. 6); дії: Біля татарського броду він зустрівся з дебелим Стахом, **покосував** на його м'язи, що горнятами ворушилися на руках (1, с. 38); Ще зовсім недавно, де не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, **осявали** її (1, с. 6); – Так треба, тату, – щоб **не ятрити** всяких заздренників. Бідність ніколи не розуміє багатства (1, с. 22).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

С. П. Залигін зауважує: «Для одного народна мова, хоча б і сьогоднішня, – то поховання, моші, які хтось і для чогось ще витягує на білий світ, для другого – це мова цілком жива, в усякому разі – сприйнятна, для третього – його власна і єдина творча мова» [12, с. 265]. Михайло Стельмах жив і творив народнорозмовною мовою. Він синтезував лексичні одиниці в єдиному творі, незалежно від їхніх джерел. Послуговуючись розмовними дієсловами, діалектизмами, архаїзованою лексикою, значною кількістю дієслів із переносним значенням, письменник зумів створити оригінальний ідіостиль, досяг індивідуалізації своїх персонажів, підсилив виразність мови роману «Чотири броди».

Автор зовсім не претендує на вичерпний аналіз розмовної лексики у форматі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди». На подальші студії сподіваються інші романи письменника-подолянина з погляду окреслення в них семантико-функціонального потенціалу слів для позначення дій, процесів та станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Питання розвитку мови української радянської художньої прози / І. К. Білодід – К. : «Вид-во Акад. наук укр. РСР», 1955. – 327 с.
2. Ващенко В. С. Українська мова / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харків. ордена труд. черв. прапора держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1959. – 349 с.
3. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов // Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.
4. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний – Львів : Вища школа, 1981. – 186 с.
5. Гайсіна Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсіна. – Саратов, 1981. – 195 с.
6. Дудик П. С. Стилїстика української мови : [Навчальний посібник] / П. С. Дудик. – К. : «Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – 407 с.
8. Завальнюк І. Я. Дієслівна синоніміка в творчості М. П. Стельмаха (синонімічний ряд іти-ходити) / І. Я. Завальнюк, Т. Л. Мазур // Студії української мови. Лексикологія. Граматика. Лінгводидактика : зб. наук. праць. – Вінниця, 2002. – 187 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

10. Матвіяс І. Г. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – № 3. – 2007. – С. 23–27.
11. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
12. Штонь Г. М. Романи Михайла Стельмаха / Г. М. Штонь – К. : Наук. думка, 1985. – 270 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Стельмах Михайло. Чотири броди : [Роман] / М. Стельмах. – К. : «Дніпро», 1995. – 592 с.

Одержано редакцією 15. 02. 2013 р.

Прийнято до публікації 20. 02. 2013 р.

Людмила Завальнюк

Средства языкотворчества в романе Михаила Стельмаха «Четыре брода»

В статье сделана попытка проанализировать идиостиль Михаила Стельмаха с точки зрения употребления разговорных глаголов, диалектизмов и устаревшей лексики в романе «Четыре брода». Установлено, что писатель в данном произведении употребляет в одинаковом количестве как разговорные глаголы действия, так и состояния. Акцентировано внимание на глагольной синонимии и прослежено применение пренебрежительных, иронических и фамильярных глаголов. Проанализировано использование диалектизмов и устаревшей лексики в романе Михаила Стельмаха «Четыре брода».

Lyudmyla Zavalnyuk

The means of revealing idiostyle in Mykhailo Stelmakh's novel "Four fords"

The article analyses Mykhajlo Stelmakh's idiostyle under the view of using in the novel «Four fords» colloquial verbs, dialectal vocabulary and archaisms. The writer appears to use in this novel both the colloquial verbs of action and verbs of state in the identical number. Special attention is given to verbal synonyms and usage of scornful, ironical and familiar verbs. The usage of dialectal vocabulary and outdated lexical units in the novel «Four fords» by Mykhajlo Stelmakh is analyzed.

Key words: verb, semantic verb groups, verbs of familiar usage, verb synonyms, dialect vocabulary, provincial vocabulary units, archaisms, direct and figurative meaning of verbs, verbs of familiar usage, literary language, literary style, familiar style.